

НАШ ЈЕЗИК

ЛП св. 1

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

др Рајна ДРАГИЋЕВИЋ, др Јелена ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ,
др Весна ЛОМПАР, др Драгана МРШЕВИЋ РАДОВИЋ,
др Марина НИКОЛИЋ, др Мирослав НИКОЛИЋ,
др Борђе ОТАШЕВИЋ, др Милица РАДОВИЋ ТЕШИЋ,
др Стана РИСТИЋ, др Марина СПАСОЈЕВИЋ,
др Срето ТАНАСИЋ

Уредник
др СРЕТО ТАНАСИЋ

Секретар
др Марина Спасојевић

Рецензенти

др Марта Бјелетић, др Ана Голубовић, др Рајна Драгићевић, др Александра Марковић, др Александар Милановић, др Милица Радовић Тешић, др Стана Ристић, др Марина Спасојевић, др Срето Танасић, др Данко Шипка

Према мишљењу Министарства за науку, технологију и развој Републике Србије бр. 413-00-1715/2001-01 ова публикација је од посебног интереса за науку.

НАШ ЈЕЗИК, часопис за српски књижевни језик, покренуло је 1932. г. Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уредио седам књига предратне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој, послератној серији часописа. Од 1960. до 1975. г. (књ. X/3–4–XXI/1–2) уредник часописа био је Михаило Стевановић, а у периоду од 1975. до 1996. г. (књ. XXI/3–XXX) Митар Пешикан. Часопис је од 1996. до 2005. г. (књ. XXXI–XXXVI) уређивао Мирослав Николић.

Наш језик излази у две годишње свеске, које чине једну књигу. Издаје га и прима рукописе Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36, ел. пошта: isj@isj.sanu.ac.rs, nasjzikisjsanu@gmail.com.

Штампа: Birograf comp d.o.o., Атанасија Пуље 22, Београд

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

81

НАШ језик / уредник Срето Танасић. – Год. 1, св. 1 (1932/33) – год. 8, св. 1 (1941); Н. с. књ. 1, (1949/50)–. – Београд : Институт за српски језик САНУ, 1932/33–1941; 1949/50– (Београд : Birograf comp). – 23 cm

Полугодишње

ISSN 0027-8084 = Наш језик

COBISS.SR-ID 615951

НАШ ЈЕЗИК

Књига ЛП

Св. 1 (2021)

САДРЖАЈ

Ч л а н ц и

- Реконструкција самогласника у критичком издању Његошевог спјева
Шћейан Мали (хетеровокалски дифтонзи)
(РАДМИЛО Н. МАРОЈЕВИЋ) 1–31
- Узвик или ономатопеја: карактеристике и функције
(ТАЊА Ч. МИЛОСАВЉЕВИЋ) 33–43
- Симетрија антонимске везе придева српског језика у тесту контроли-
саних асоцијација (МИЛЕНА М. ЈАКИЋ ШИМШИЋ) 45–61
- Емоционално-експресивни глаголи у српском језику (лексичко-
семантичка анализа) (АНА В. МИЛЕНКОВИЋ) 63–80

П р и л о г

- Лексема *йогода* у српском језику (ДРАГАНА М. РАТКОВИЋ) 81–91

Б и б л и о г р а ф и ј а

- Наш језик: bibliografia personalis* (I–VIII стара серија; I–LI нова серија)
(ВЛАДИМИР Б. ЖИВАНОВИЋ) 93–101

П р и к а з и

- Зборник радова *Нови ѓрилози српском ѓравојису*
(СЛОБОДАН Н. РЕМЕТИЋ) 103–107
- Милош Окука, *На ѓуѓевима сѓандардизације српског језика*
и усвајања Вуковог језика и ѓравојиса (АНА З. МАЦАНОВИЋ) 108–112
- Срето З. Танасић, *Прилози синѓакси српског језика*
(ЈЕЛЕНА М. ПАВЛОВИЋ ЈОВАНОВИЋ) 113–119
- Никола Рамић, *Дијалекатѓска ријеч* (ТАЊА Ј. ТАНАСКОВИЋ) 120–128
- Зборник *Маѓице српске за филологију и лингвистѓику LXIII*
(НАТАША М. МИЛАНОВ) 129–132

**Одлука Одбора за стандардизацију српског
језика**

Закон о родној равноправности је закон против српског језика 133–136

In memoriam

Милорад Радовановић (СРЕТО З. ТАНАСИЋ) 137–141

Радмила Жугић (ВЛАДАН З. ЈОВАНОВИЋ) 143–146

Уређивачка политика 147–156

Упутство за припрему рукописа за штампу 157–164

УДК 811.163.41'367.623
811.163.41'373.422

Оригинални научни рад
Примљено 3. априла 2021. г.
Прихваћено 10. јуна 2021. г.

МИЛЕНА М. ЈАКИЋ ШИМШИЋ*
(Институт за српски језик САНУ, Београд)**

СИМЕТРИЈА АНТОНИМСКЕ ВЕЗЕ ПРИДЕВА СРПСКОГ ЈЕЗИКА У ТЕСТУ КОНТРОЛИСАНИХ АСОЦИЈАЦИЈА¹

Предмет овог рада је симетрија антонимских парова у погледу јачине везе, тј. да ли су чланови антонимског пара реципрочно повезани, и да ли су повезани у истој мери у оба смера. Будући да многи речници антонимске парове обрађују асиметрично, тј. да је релативно мали проценат антонима упућен реципрочно, а истраживања нису сасвим једногласна око тога да ли је семантичка веза међу речима симетрична, у раду се користи грађа од 394 антонимска пара из *Асоцијативног речника њридевских антионима и сујројносии српског језика*. Њиховим поређењем показало се да се антонимски парови међусобно разликују у погледу симетрије, а најчешћи разлог изостанка симетрије јесте постојање алтернативних блискозначних антонимских лексема у језичком систему. У неким случајевима један од алтернативних антонима има шире значење или ширу колокацијску спојивост од другог, док се у неким случајевима алтернативни антоними распоређују на различитим местима замишљене значењске скале. Знатно ређе до асиметрије долази услед релативно уједначене вероватноће значења придева, при чему се датим значењима могу приписати различити несинонимни антоними. Аутор предлаже различите лексикографске поступке (нпр. позиција и редослед приписаних антонима) при обради различитих типова антонимије.

Кључне речи: антоним, асоцијативна веза, *Асоцијативни речник њридевских антионима и сујројносии српског језика*, изворни говорник, лексикографска обрада.

* milena.jakic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору бр. 451-03-9/2021-14, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

¹ У раду се анализира грађа, прикупљена у оквиру обимнијег истраживања (Јакић 2016).

Важност значењског односа антонимије за организацију појмова и целокупног искуства (Цоунс 2002: 3) огледа се између осталог и у асоцијативним одговорима. Реципрочно асоцирање у тесту слободних асоцијација добило је већ половином прошлог века статус објективног показатеља антонимије, из чега би следило да је антонимија симетричан однос међу речима. То потврђују и нека од психолингвистичких истраживања, иако постоје извесне несугласице. Ипак, у речницима различитих језика антонимија се често не представља као симетричан однос. Циљ овог рада је анализа симетрије асоцијативне везе међу антонимским паровима, добијеним на основу теста контролисаних асоцијација, спроведеног са изворним говорницима српског језика и разматрање (не)оправданости несиметричне обраде антонима у речницима.

1. Ранија истраживања

1.1. Дефинисање антонимије. Иако је изворним говорницима релативно лако да наведу реч супротног значења, већ на раним узрастима, аутори који се баве овом темом нису у потпуности сагласни које врсте супротности треба подвести под овај термин, те тако још седамдесетих година прошлог века долази до диференцијације приступа антонимији, од којих један сматра да релационе опозиције треба разликовати од осталих типова супротности (Палмер 1979), други да само степеноване антониме треба сматрати антонимима (Лајонс 1977), док трећи сматрају да су све то само различити типови антонима (нпр. Ц. Кац 1972). У годинама које су следиле, истраживачи су се бавили тиме шта спада у фокални део овог појма, те су различите дефиниције антонимије углавном искључивале поједине парове према морфолошким (нпр. Симеон 1969), семантичким (нпр. Турк 2004: 87) или другим критеријумима. У овом раду, под термином антонимија подразумевамо читав спектар од бољих до лошијих представника значењског односа супротности.

1.2. Асоцијативне везе. Шездесетих година двадесетог века Ц. Диз је извео истраживање у којем је од 100 испитаника тражио да наведу прву реч која им падне на памет када им се прикажу придеви енглеског језика. Од почетних 278 придева-стимулуса издвојио је парове који су узајамно били најчешћи асоцијати. На пример, уколико је за придев *dry* [сув] највећи број испитаника навео асоцијат *wet* [мокар], а за придев *wet* највећи број испитаника асоцијат *dry*, Диз је такве парове сматрао антонимима. На тај начин направио је листу од 40 парова антонима, а принцип узајамног асоцирања назвао објективним показатељем односа

антонимије, поготово уколико се ради о фреквентним придевима (према: Чарлс–Милер 1989: 358; Вилнерс 2001: 61).

Имајући у виду ову тврдњу Ц. Диза о узајамности слободног асоцирања као индикатору антонимије, у ранијим радовима анализирали смо податке из теста слободних асоцијација на материјалу српског језика (Пипер и др. 2005) и показало се да у великом броју случајева антоними јесу чврсто повезани асоцијативним везама, као и то да су узајамно асоцирани као доминантни асоцијат. Ипак, примећено је да постоје и извесна одступања од тог правила, и то на два начина: 1) постоје случајеви када прави², па и лексички антоними нису узајамно доминантни асоцијати (*црн – бео* (133/800 испитаника), али *бео – снег* (216/800), па на другом месту *црн* (84/800); *добар – лош* (229/800), али *лош – зао* (177/800) и на другом месту *добар* (96/800) итд.), а поред тога 2) узајамна доминантност асоцирања није универзални доказ постојања односа антонимије (нпр. али – или (85/800) и или – али (130/800); нога – рука (146/800) и рука – нога (73/800) (Јакић 2016: 151–154).

1.3. Психолингвистичка истраживања јачине везе међу речима. Психолингвистичка истраживања, заснована на мерењу времена реакције у задатку лексичке одлуке са примовањем, која су се бавила симетријом асоцијативне везе нису једногласна. Док група аутора, окупљена око теорије *ширеће актиџације* тврди да се асоцијативна веза разликује зависно од смера простирања, тј. да је асиметрична (Колинс–Лофтус 1975; Томпсон–Шил и др. 1998), заговорници *теорије диситрибуираних модела мреже* сматрају да јачина везе не зависи од смера (Коријат 1981; Хачисон 2003). Неки аутори пак тврде да симетрија постоји само међу значењски повезаним речима (Платут 1995; Томпсон–Шил и др. 1998). Директно испитивање јачине асоцијативне везе антонима и других лексичких односа (синонимије и хипонимије) наспрам чисте асоцијативне везе, показало је да ови типови односа међу речима одсликавају изванредан степен симетрије (Јакић и др. 2011: 380). Даље, постоји и становиште да се антонимија не заснива искључиво на значењском односу међу концептима, већ се однос успоставља и између самих речи, тј. етикета. Другим речима, неки аутори сматрају да се антонимски однос састоји и из семантичког и из лексичког (асоцијативног) односа (Цастесон–Кац 1991: 14; 1992: 176). То поткрепљују тиме што нпр. синонимне лексема *big* [велики] и *large*

² Терминологију смо преузели од Р. Драгићевић, те под лексичком антонимијом сматрамо однос који се може успоставити и без икаквог контекста, док правом антонимијом сматрамо однос који се успоставља између лексикографски успостављених примарних значења лексема (Драгићевић 2007: 266).

[велики], према овим ауторима имају другачије антониме: придеву *big* антоним је *little* [мали], док је придеву *large* антоним *small* [мали], те према овим ауторима спој *large* – *little* звучи необично, јер недостаје асоцијативна веза која би их повезала у однос антонимије.

1.4. Лексикографска обрада антонимије. Анализа различитих типова речника који бележе антонимију показује да и лексикографи антониме виде на различите начине. У појединим речницима бележи се мањи број антонима, али се квалификатор употребљава у оба смера, тј. и код придева X да упути на антоним Y, као и код придева Y да упути на антоним X (исп. Шарић 1994 која извештава о *Deutsches Wörterbuch*, 1986/1991). Други речници у мањем или већем броју случајева антонимске парове бележе само у једном смеру, тј. само код придева X упућују на одговарајући антоним Y, док код придева Y изостаје антонимска упутница (према Šarić 1994 такви су *Rječnik hrvatskoga jezika*, V. Anića (1991), али и *Longman Dictionary of the English Language*, 1984). Квантитативна анализа коју су спровеле К. Парадис и К. Вилнерс показала је да се у општем описном речнику енглеског језика (J. Sinclair (ed.), *Collins COBUILD Advanced Learner's English Dictionary*, 2003) антоними наводе у оба смера само у 37% случајева (Парадис–Вилнерс 2007).³ Сличан налаз добијен је и анализом Речника САНУ, где се показало да је код свега једне трећине одредница које су добиле квалификатор супр. (резервисан за однос антонимије), он употребљен у оба смера (Јакић 2015: 167). Од тог броја, у неким случајевима позиција квалификатора супр. није симетрична, тј. нпр. при обради придева X антоним је приписан целој одредници, док је при обради придева Y антоним приписан само једном од значења (Исто: 168). Такође, у РСАНУ примећено је да је највећем броју одредница приписан само један антоним (97,6% одредница), знатно ређе је под једним квалификатором наведено више од једног антонима (нпр. одредници *најредан* приписани су антоними *назадан* и *рејроградан*), и још ређе одредницама су антоними приписани у различитим значењима (в. одредницу *лице*) (Исто: 170).⁴ То уједно одсликава различите приступе антонимији. Према неким ауто-

³ Успутни подаци о несиметричној обради антонима у речницима постоје и за друге речнике (исп. Јакић 2016: 116), али тек темељна квантитативна анализа обраде антонима у већем броју речника показала би постоје ли неке законитости у њиховој асиметричној обради.

⁴ Анализом функција антонима у једнојезичним речницима показали смо да се они најчешће користе при семантичком позиционирању лексема, као глоса описа контекста употребе и колокацијске спојивости, као помоћ при идентификацији новог значења, али и као помоћ при дефинисању (Јакић 2016: 76–81). Стога се показује да су антоними веома користан део дефиниције у различитим типовима речника.

рима реч може имати само један антоним, или више од једног у случају када су они међусобно синоними (нпр. *истина* наспрам *лаж* и *неистина*, Драгићевић 2007: 275–276), док су други аутори мишљења да вишезначне речи могу имати више од једног антонима (нпр. *мек*, *печан* и *колебљив* наспрам *чврст*, Станојчић и Поповић 1999: 174; Мршевић-Радовић 1977: 228–229), а поједини чак тврде да се међусобно несинонимни антоними могу везати и за једно значење (Круз 1986: 54–57; Херерц 1993: 231; Хлебец 2007: 65). У неким пак речницима антонима аутори као одреднице успостављају антонимски пар, те се на тај начин проблем симетрије избегава (нпр. руски речник антонима М. Р. Љвова 1978 и бугарски речник антонима Е. Пернишке и С. Василеве 1997).

1.5. Симетрија антонимске везе. Најпре треба напоменути да се у појединим истраживањима термин *симетрија антонимске везе* користи у значењу које подразумева значењску или другу врсту симетрије (Шипка 1990: 297; Турк 2004; Драгићевић 2007: 116 и 271–273). У овом пак истраживању симетријом антонимске везе сматраћемо јачину асоцијативне везе чланова антонимског пара у два смера.⁵

У до сада приказаним емпиријским истраживањима аутори се нису у великој мери посветили симетрији антонимске везе, но налази које смо приказали између осталог говоре нешто и о тој карактеристици овог значењског односа. Будући да међу налазима ипак постоје делимичне разлике, стиче се утисак да симетрија асоцијативне везе не зависи само од типа везе, већ и од конкретних парова лексема.

Анализом асоцијативних поља из *Асоцијативног речника српскога језика* (Пипер и сар. 2005) показали смо да поједини антонимски парови одражавају симетрију у овом смислу, док код неких парова таква симетрија не постоји (Јакић 2016: 151–152 и 170). Нешто касније, овај налаз је потврђен, и коментарисан из угла маркираности чланова антонимског пара (Тодић 2016: 100–101), међутим, мали број примера не омогућава озбиљнију квантитативну анализу, те ни генерализацију закључка да је јачина асоцијативне везе већа у смеру од немаркираног члана ка маркираном. Такође, не може се увек одредити (тј. понекада уопште не постоји) немаркирани члан сваког антонимског пара (нпр. пар *десни – леви*).

Имајући у виду да је након података добијених на основу тестова слободних асоцијација класификацију типова односа који постоје у асоцијативном пољу неопходно допунити аотацијом на основу лингвистичке експертизе, а да није увек сасвим јасно који тип односа

⁵ Термином *симетрија лексикографске обраде антонима* у овом раду обележавамо ситуацију у којој је антонимија констатована из угла оба члана антонимског пара.

се може сматрати антонимијом, ослонићемо се на други тип теста, којим се од изворних говорника добијају парови значењских супротности. У питању је тест контролисаних асоцијација којим се од испитаника циљано траже управо антоними.

2. Циљеви истраживања. Имајући у виду да традиционална лексикографија, тј. период у којем су настајали поменути речници, није на располагању имала могућности напредних унакрсних претрага речничких чланака, јасно је да се могао поткрасти низ различитих недоследности, али поставља се питање да ли постоје и случајеви када је такав поступак несиметричне обраде чланова антонимског пара донекле мотивисан језичком ситуацијом. Стога нас у раду интересује: (1) да ли се антонимски парови међусобно разликују према симетричности јачине везе и на који начин је то могуће мерити, (2) који су разлози потенцијалне асиметрије и (3) какве су могуће реперкусије на речничку обраду?

3. Методологија истраживања

3.1. Грађа, испитаници. У истраживању смо користили податке из *Асоцијативног речника придевских антонима и супротности српског језика* (у даљем тексту АРПАССЈ; Јакић Шимшић и Шева, у припреми), који је настао у склопу ширег истраживачког подухвата везаног за испитивање антонимије. Тај речник настао је на основу података добијених од 158 изворних говорника српског језика. Задатак испитаника био је да за сваки од понуђена 394 придева наведу најмање 1 а највише 3 речи супротног значења. У тесту нису задавани придеви који су настали творбом помоћу префикса за добијање антонима (*не-*, *контра-*, *а-*, *анти-* итд.). На основу њихових одговора направљена су 394 асоцијативна-антонимска поља (приказ поља в. у Јакић Шимшић и Шева, предато за објављивање). За потребе овог рада све типове супротности које смо добили на основу одговора испитаника називаћемо антонимима. Јасно је да су неки од њих бољи, а други лошији представници, али сматрамо да је тешко повући јасну границу, те ћемо антонимију посматрати као континуум.

3.2. Анализа. У структури сваког асоцијативног-антонимског поља издваја се доминантни антоним, који је навео највећи број испитаника. На пример за придев *висок* доминантни антоним је *низак* (100% испитаника га је навело), за придев *активан* то је антоним *пасиван* (70% испитаника), а за придев *леден* антоним *вreo* (48%). Уједно, то је и део поља који је најмање склон промени, са евентуалним повећањем

броја испитаника или учешћем других испитаника у истраживању. Средњи и доњи део поља састоји се од асоцијата-антонима које наводи мањи број испитаника, те се са променом узорка испитаника овај део поља може променити (за придев *висок* поред поменутог придева наведени су и асоцијати-антоними *мали* (1,9% испитаника), *ситан*, *мален*, *крајтак* итд. (по 0,6% испитаника), а за придев *активан* још и *неактиван* (30%), *ситачан* (5,7%), *миран* (3%), *лењ* (1,9%) итд.). Стога смо у анализи узели у обзир антонимске парове сачињене од задатог придева-стимулуса и асоцијата-антонима који је навео највећи број испитаника у истраживању (доминантни антоним). Како бисмо испитали њихову симетрију, најпре смо утврдили који придеви су узајамно наведени као најфреквентнији асоцијат-антоним. На пример, поред тога што је највише испитаника за придев *висок* навело антоним *низак* (100% испитаника), такође је за задати придев *низак* доминантни антоним *висок* (такође 100% испитаника). Слично томе, за придев *активан* најчешће навођени антоним је *пасиван* (70%), а за *пасиван* то је антоним *активан* (96,8%), док постоје и случајеви као за придев *леден* чији је доминантни антоним *вreo* (48%), а за придев-стимулус *вreo* доминантни антоним је *хладан* (57%). Другим речима прва два пара антонима узајамно су доминантни антоними у пољима, док код трећег примера то није случај.

У другом кораку, упоредили смо проценат испитаника који су наводили доминантни антоним. Након тога, анализирали смо случајеве у којима доминантност антонима није узајамна.

4. Резултати

4.1. Симетрија антонимског пара. Имајући у виду циљеве истраживања које смо поставили у одељку 2, најпре смо издвојили све парове код којих је постојала узајамност навођења доминантног антонима (случај $X - Y$ и $Y - X$). Таквих парова укупно је било 95. Две мере издвојиле су се као индикатори симетрије антонимског пара: 1) проценат испитаника који су навели доминантни антоним и 2) узајамна разлика у процентуалној заступљености доминантног антонима у два смера. У Табели 1 приказани су парови који према наведеним критеријумима испољавају највиши ниво симетрије.

Уколико погледамо парове у Табели 1, видећемо да су то прототипични парови антонима, тј. неки од најбољих представника придевске антонимије. Процент доминантног антонима је висок (92–100%), тј. готово сви испитаници се слажу око тога шта представља антоним задатог придева-стимулуса. Такође, у оба смера је јачина везе прилично

уједначена. Стога би ове парове било упутно идентификовати у оба смера и у општем описном речнику, а свакако и у речнику антонима, и то као праве, или чак и лексичке антониме, тј. везане или за примарно значење или за читаву полисемантичку структуру одреднице.⁶

У Табели 2 приказани су парови који испољавају најнижи ниво симетрије, што значи да је проценат испитаника који су навели доминантни антоним нижи (28–65% у једном смеру, док је у супротном смеру проценат виши), а такође, разлика у процентуалној заступљености доминантних антонима у два смера је релативно висока (11–49). Међутим, и поред тога, многи од парова у Табели 2 такође су добри представници антонимије. Неки од њих могли би добити статус лексичких или правих антонима, док би неки могли добити статус контекстуалних, односно неправих или везаних за једно од секундарних значења.

Табела 1. Парови антонима добијени из АРПАССЈ (Јакић Шимшић и Шева, у припреми) који одражавају највиши степен симетрије јачине везе

Стимулус (X)	Доминантни антоним (Y)	Асоц. фрек. (%)	Стимулус (Y)	Доминантни антоним (X)	Асоц. фрек. (%)	Разлика
женски	мушки	100	мушки	женски	100	0
затворен	отворен	100	отворен	затворен	100	0
болестан	здрав	100	здрав	болестан	99	1
висок	низак	100	низак	висок	99	1
прљав	чист	100	чист	прљав	99	1
спољашњи	унутрашњи	100	унутрашњи	спољашњи	95	5
богат	сиромашан	99	сиромашан	богат	99	1
брз	спор	99	спор	брз	99	1
горњи	доњи	99	доњи	горњи	99	1

⁶ Примера ради, у РСАНУ код придева *женски* није уопште идентификован антоним, док је код придева *мушки* идентификован антоним *женски* у покрајинском значењу 5.д. у именичкој служби; за придев *болестан* под значењем 1. наведен је антоним *здрав*, док код придева *здрав* није наведен антоним уопште; код придева *висок* придев *низак* везан је антонимским квалификатором супр. за читаву полисемантичку структуру, док код придева *низак* уопште не постоји податак о постојању антонима. У свим наведеним случајевима сматрамо да лексикограф не би погрешно уколико би везао антоним за читаву полисемантичку структуру, тј. позиционирао га испред свих значења, у оба смера. Ипак, конкретне препоруке за сваки од парова из Табеле 1 превазилазе обимом простор овог рада, и требало би да буду предмет засебног лексикографског промишљања, уз детаљну упоредну анализу значења чланова антонимских парова.

дубок	плитак	99	плитак	дубок	100	1
жив	мртав	99	мртав	жив	99	1
зимски	летњи	99	летњи	зимски	98	1
десни	леви	99	леви	десни	100	1
пијан	трезан	99	трезан	пијан	97	2
бео	црн	99	црн	бео	95	4
јак	слаб	98	слаб	јак	99	1
негативан	позитиван	98	позитиван	негативан	99	1
вертикалан	хоризонталан	98	хоризонталан	вертикалан	96	2
велик	мали	97	мали	велики	98	1
глуп	паметан	97	паметан	глуп	98	1
јужни	северни	97	северни	јужни	99	2
гладан	сит	97	сит	гладан	99	3
празан	пун	97	пун	празан	99	3
добар	лош	97	лош	добар	100	3
јефтин	скуп	97	скуп	јефтин	94	3
западни	источни	95	источни	западни	97	3
оштар	туп	94	туп	оштар	96	3
крупан	ситан	92	ситан	крупан	96	3
близак	далек	92	далек	близак	92	1

Табела 2. Парови антонима добијени из АРПАССЈ (Јакић Шимшић и Шева, у припреми) који одражавају најнижи степен симетрије јачине везе

Стимулус (X)	Доминантни антоним (Y)	Асоц. фрек. (%)	Стимулус (Y)	Доминантни антоним (X)	Асоц. фрек. (%)	Разлика
драг	мрзак	28	мрзак	драг	40	11
попречан	уздужан	54	уздужан	попречан	68	14
ведар	тмуран	56	тмуран	ведар	70	14
давни	скорашњи	50	скорашњи	давни	35	15
документарни	играни	47	играни	документарни	32	15
комичан	трагичан	47	трагичан	комичан	63	16
исти	различит	65	различит	исти	84	19

груб	нежан	65	нежан	груб	95	30
редак	чест	63	чест	редак	94	31
златан	сребрн	38	сребрн	златан	78	41
дивљи	питом	39	питом	дивљи	80	41
благ	строг	30	строг	благ	75	45
јаван	тајни	41	тајни	јавни	90	49

Низак проценат навођења доминантног антонима заправо значи да испитаници нису сасвим сигурни који антоним би требало навести, јер постоји више од једног одговора који долази у обзир. Увид у асоцијативно-антонимско поље придева *драг* чији доминанти антоним захвата најмањи проценат поља, показује да су остали антоними које испитаници наводе: *одбојан* (28,5%), *антиијатичан* (17%), *немио* (7%), *нејријатан* (9%), *омражен* (5%), *несимјатичан* (4,4%), *недраг* (3,8%) итд. Када је у питању други смер, тј. антоними придева-стимулуса *мрзак*, поред доминантног (*драг* – 40%), испитаници наводе и *мио* (16,5%), *јријатан* (4,4%), *вољен* (4,4%), *весео* (4,4%), *симјатичан* (3,8%), *љубак* (3,2%), *ведар* (3,2%) итд.⁷

Парова код којих симетрија не постоји у нашем истраживању било је 107, и они би се могли описати као ситуација у којој је доминантни антоним стимулуса X придев Y, док је доминантни антоним стимулуса Y придев Z. У Табели 3 приказали смо неке од њих.

Као што се види у табели, постоји неколико различитих случајева који су могли утицати на изостајање симетрије. Поставили смо неколико питања. Будући да је у поменутој Табели 3 придев Y константа, најпре нас је интересовало да ли и придев X и придев Z упућују на исто значење придева Y. Имајући у виду да постоје парови антонима који се супротстављају у више од једног значења, за прецизан одговор на то питање неопходно би било анкетирати испитанике на које значење су мислили или на други начин утврдити које значење је сваком од испитаника доминантно, или барем утврдити вероватноћу

⁷ Прегледом обраде одредница из Табеле 2 у РСАНУ уочавамо да су само придевима *комичан*, *играни* и *благ* приписани одговарајући антоними из ове табеле. Прва два придева су моносемична, док придев *благ* има 14 значења, а антоним *сирог* приписан му је у значењу под редним бројем 6. Уколико бисмо се руководили подацима добијеним од изворних говорника, сваком од ових парова требало би унакрсно приписати антоним, а у случају полисемичних придева најпре утврдити које значење указује на наведене антониме.

јављања појединих значења и претпоставити да је најчешће значење већини изворних говорника и доминантно. Међутим, питање које заправо постављамо није да ли придев X и придев Z упућују, већ да ли могу упућивати на исто значење придева Y. Анализа антонимских парова у нашем истраживању показала је следеће:

Табела 3. Парови антонима добијени из АРПАССЈ (Јакић Шимшић и Шева, у припреми) код којих не постоји симетрија

Стимулус (X)	Доминантни антоним (Y)	Асоц. фрек. (%)	Стимулус (Y)	Доминантни антоним (Z)	Асоц. фрек. (%)
леден	врео	48	врео	хладан	57
огроман	мали	51	мали	велики	98
штетан	користан	78	користан	бескористан	72
сличан	различит	85	различит	исти	84
шкрт	расипан	27	расипан	штедљив	63
средишњи	крајњи	31	крајњи	почетни	73
мамуран	трезан	54	трезан	пијан	97
будући	прошли	59	прошли	садашњи	58
бивши	садашњи	73	садашњи	прошли	66
луд	нормалан	78	нормалан	ненормалан	59
дружељубив	повучен	35	повучен	отворен	35
труо	свеж	57	свеж	бајат	49
газе	бајат	42	бајат	свеж	87
натмурен	ведар	54	ведар	тмуран	56
мудар	глуп	61	глуп	паметан	97
другачији	исти	89	исти	различит	65
марљив	лењ	70	лењ	вредан	80
чудан	обичан	51	обичан	необичан	65
једнак	различит	58	различит	исти	84
имућан	сиромашан	90	сиромашан	богат	99
влажан	сув	99	сув	мокар	84
лаган	тежак	85	тежак	лак	88
стидљив	отворен	34	отворен	затворен	100
жесток	благ	49	благ	строг	30
зао	добар	96	добар	лош	97

лабилан	стабилан	70	стабилан	нестабилан	75
узбуркан	миран	85	миран	немиран	65
густ	редак	96	редак	чест	63
стрм	раван	72	раван	крив	35
заробљен	слободан	81	слободан	заузет	38

(1) У највећем броју случајева оба антонима могу упућивати на исто значење. Штавише, у многим случајевима придев *X* и придев *Z* могу се сматрати синонимима или блискозначнима. На пример придеви *мокар* и *влажан* могу упућивати на исто значење придева *сув* и међусобно су блиског значења; слично је и са придевима *ѿмуран* и *наѿмурен* у односу на *ведар*; *чудан* и *необичан* у односу на *обичан*; *имућан* и *богаѿи* у односу на *сиромашан*, па чак и *мудар* и *ѿамеѿан* у односу на *глуѿ* итд.

(2) Редак је пак случај када је очигледно да се ради о другачијим значењима, као што је то на пример са придевима *густѿ* и *честѿ* у односу на придев *редак*, где је јасно да придев *густѿ* упућује на просторно значење придева *редак* (нпр. *редак/густѿ чешаљ*, *реѿка/густѿа брада*) или пак значење везано за какву супстанцу (нпр. *реѿка/густѿа магла*, *реѿка/густѿа чорба* и сл.), док са друге стране придев *честѿ* упућује на временско значење (*реѿке/честѿе ѿосеѿе*). Такав случај препознали смо и код придева *сѿрм* и *крив* у односу на *раван* (нпр. *равна/сѿрма улица* наспрам *равна/крива линија*).

(3) Нешто је чешћи случај када два придева могу упућивати на исто значење, али нису синонимима, већ је реч о градацији испољавања какве квалификације (нпр. *врео* наспрам *хладан* и *леден* или *мали* у односу на *огроман* и *велики*, *различѿѿи* у односу на *исѿѿи* и *сличан*, *расѿѿан* у односу на *шкрѿѿи* и *шѿѿедљив* итд.).

(4) Забележили смо и случајеве када постоји више од два придева на замишљеној значењској скали, те их изворни говорници често значењски супротстављају уколико су довољно удаљени на скали (нпр. *ѿрошли* наспрам *будућѿи* и *садашњѿи*).⁸

(5) Такође, приметили смо да је могуће да један од антонима има шире значење или ширу колокацијску спојивост од другог. Илустрација овог случаја били би антонимски парови *зао* – *добар* и *добар* – *лош* где се *лош* може односити и на живе и на неживе ентитете, док се *зао* у

⁸ Исп. уланчене антонимске парове код Д. Шипка (1990: 296 и 298–299).

савременим значењима стандардног језика односи углавном на жива и то баш људска бића. Слично је и са придевима *зайворен* и *сидљив* у односу на придев *оиворен*. *Зайворена* могу бити и *вратиша* и *конкурс* и *човек* и разни други ентитети који су у опозицији са придевом *оиворен* у комбинацији са истим именицама, док придев *сидљив* упућује на људску особину. Такође, ово се огледа и у односу придева *жеситок* и *сирог* у односу на *благ*; *несибилян* и *лабилян* у односу на *сибилян*; *узбуркан* и *немиран* у односу на *миран*; *дружелубив* и *оиворен* у односу на *иовучен* итд. Велики број парова из Табеле 3 у речнику би се могао обрадити као неправна антонимија, али не малом броју парова се супротстављају и примарна значења, те би се могли обрадити и као прави антоними (нпр. *шијеиан* – *корисиан*, *другачији* – *истији*, *имућан* – *сиромашан*, *влажан* – *сув*, *лаган* – *тежак*, *зао* – *добар*, *лабилян* – *сибилян*). У случајевима када постоје тзв. антонимске варијанте, тј. два придева која су антоними трећег, а међусобно су у односу синонимије (нпр. *сиромашан* – *богати*, *имућан*), они би се могли навести под истим квалификатором, тј. везати за исто значење, а препоручени редослед антонима био би од оних који одражавају јачу (асоцијативну) везу ка онима са слабијом.⁹

5. Закључна разматрања.

У раду смо поставили питање симетрије антонимских парова у погледу јачине асоцијативне везе међу њима. Анализа података показала је да се антонимски парови међусобно разликују према јачини везе, као и према томе да ли је јачина везе у оба смера једнака. Дру-

⁹ Обрада придева *лен* (*лењ*) у РСАНУ одражава управо овакав случај, јер су за прво значење везани антоними *вредан* и *марљив*, и то управо у редоследу који бисмо сугерисали на основу одговора изворних говорника, док је код придева *глуп* у првом значењу наведен антоним *иамеиан* али не и *мудар*. Преглед читавог асоцијативног-антонимског поља у АРПАССЈ показује да поред антонима *вредан* (који наводи 80,4% испитаника), антоним *марљив* наводи 20% испитаника (велики број испитаника – 21,5%, наводи и антоним *радан*), те се и тиме потврђује да је лексикографска одлука да се наведу оба антонима, добра. У случају, придева *глуп* 97,5% испитаника навело је антоним *иамеиан*, а свега 7% антоним *мудар* (нешто већи број испитаника наводи антониме *интелигенциан* (14,5%) и *биситар* (7,6%)). Другим речима, поред анализе коју смо приказали у овом раду, базиране на антонимским паровима сачињеним од задатог стимулуса и његовог доминантно наведеног антонима, за подробну анализу и препоруке у дескриптивној лексикографији (па и при изради антонимског речника), неопходно би било анализирати читава асоцијативна-антонимска поља. Асиметрична обрада антонима у речницима евентуално би се могла сматрати оправданом када би се показало да за придев X велики број изворних говорника наводи придев Y, док за придев Y испитаници не наводе придев X, међутим предмет овог рада није обухватио преглед читавих асоцијативних-антонимских поља, те нисмо уочили овакав случај.

гим речима, постоје придеви око чијих се антонима слажу готово сви испитаници, док постоје и они код којих је степен колебања велики, из чега може проистећи и то да постоје парови код којих је у једном смеру сагласност око тога шта је антоним велика, док је у супротном смеру мања. На колебање и асиметрију антонимског пара утичу различити фактори: број значења датих лексема и вероватноћа њихове употребе, (не)постојање алтернативних лексема које имају исто или блиско значење, постојање степеноване изражености неке особине и сл. Уколико постоји неколико алтернативних могућности за антоним (нпр. за придев *У* могући антоними су *X* и *Z*), испитаници се несвесно воде тиме који се од њих односи на најфреквентније значење задатог стимулуса *У* (нпр. у случају придева *редак* бирају између *гуси* и *чеси*), или се одлучују за антоним који је компатибилан са највећим бројем значења придева-стимулуса *У* (нпр. за придев *добар* бирају између *лош*, *зао*, *рђав* итд.). Када је на располагању два или више синонима (нпр. *X* и *Z*), који значењски могу остварити однос супротности са задатом речју *У* у датом значењу, антоними (*X* и *Z*) су међусобно конкуренција. Поставља се питање шта утиче на то који антоним ће испитаници навести, од неколико могућих. Летимичним прегледом података, чини се да би један од потенцијалних фактора могао бити учесталост употребе дате лексеме. На пример, придев *исти* је знатно чешће у употреби од придева *једнак* (према *Фреквенцијском речнику савременог српског језика*, Ђ. Костића, 1999 однос фреквенција ових лексема на 2 милиона речи износи 1001 према 63); слично је и са *џмуран* и *наџмурен* (68 према 3), *свеж* и *џазе* (293 према 0), *богаји* и *имућан* (180 према 9) те се испитаници пре одлучују управо за фреквентнији придев. Могуће је да на избор антонима у тесту продукције утичу и други фактори, али била би потребна даља истраживања како бисмо подробно одговорили на ово питање.

Сматрамо да би детаљнија анализа антонимских парова и разлика које међу њима постоје у великој мери помогле лексикографима при обради антонима у речницима различитих типова. Тест контролисаних асоцијација могао би се такође успешно употребити као средство међујезичких поређења антонимије, испитивања степена усвајања језика, али применити и на друге типове лексичких односа.

Будућа истраживања могла би укључити друге врсте речи, већи број испитиваних стимулуса, као и утицај вероватноће јављања појединих значења задатих стимулуса на доминантни антоним. Такође, било би интересантно упоредити друге начине утврђивања симетрије антонимског пара са тестом контролисаних асоцијација.

ЛИТЕРАТУРА

- Вилнерс 2001: Caroline Willners, *Antonyms in Context*, Travaux de L'Institut de Linguistique de Lund 40.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Јакић 2015: Милена Јакић, Формално означавање антонимије у Речнику САНУ, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* LVIII/1, 155–178.
- Јакић 2016: Милена Јакић, *Придевска антиномија у речнику, контексту и когнитивном систему*, докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету у Београду, 5. јула 2016. године (<https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/6202>).
- Јакић и др. 2011: Milena Jakić, Dušica Filipović-Đurđević, Aleksandar Kostić, The Facilitation Effect of Associative and Semantic Relatedness in Word Recognition, *Psihologija* 44 (4), 367–385.
- Јакић Шимшић – Шева, у штампи: Милена Јакић Шимшић, Нада Шева, Методолошки аспекти израде асоцијативног речника придевских антонима и супротности српског језика, у: Стана Ристић, Ивана Лазић-Коњик, Ненад Ивановић (ур.), *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Јакић Шимшић – Шева, у припреми: Милена Јакић и Нада Шева, *Асоцијативни речник придевских антонима и супротности српског језика*.
- Кац 1972: Jerrold J. Katz, *Semantic theory*, New York: Harper & Row.
- Колинс–Лофтус 1975: Allan M. Collins, Elizabeth F. Loftus, A spreading-activation theory of semantic processing. *Psychological Review* 82 (6), 407–428.
- Коријат 1981: Asher Koriat, Semantic facilitation in lexical decision as a function of prime-target association, *Memory & Cognition* 9, 587–598.
- Костић 1999: Ђорђе Костић, *Фреквенцијски речник савременог српског језика*, Београд: Институт за експерименталну фонетику и патологију говора и Лабораторија за експерименталну психологију.
- Круз 1986: David Alan Cruse, *Lexical Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Лајонс 1977: John Lyons, *Semantics*, Vol. I, Cambridge – London – New York – Melbourne: Cambridge University Press.
- Љвов 1978: Михаил Ростиславович Љвов, *Словарь антиномов русского языка*, Москва: Русский язык.
- Мршевић-Радовић: Драгана Мршевић-Радовић, Глаголи супротног значења, *Књижевност и језик*, 2–3, 226–237.
- Палмер 1979: Frank Robert Palmer, *Semantics. A New Outline*, Cambridge – London – New York – Melbourne: Cambridge University Press.

- Парадис–Вилнерс 2007: Carita Paradis, Caroline Willners, Antonyms in dictionary entries: methodological aspects, *Studia Linguistica* 61(3), 261–277.
- Пернишка–Василева 1997: Емилия Пернишка, Стефка Василева, *Речник на антонимите в българскиот јазик*, Софија: „Петър Берон“.
- Пипер и сар. 2005: Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић, *Асоцијативни речник српског језика* (I део; од стимулуса ка реакцији), Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет у Београду.
- Плаут 1995: David C. Plaut, Semantic and associative priming in a distributed attractor network, у: J. D. Moore, J. F. Lehman (ур.), *Proceedings of the 17th Annual Conference of the Cognitive Science Society*, Pittsburgh–Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 37–42.
- РСАНУ 1959–2019: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–20, Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ.
- Симеон 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Станојчић–Поповић 1999: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамаџика српског језика за I, II, III, IV разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Тодић 2016: Бојана Тодић, Природа асоцијативне везе антонима, *Наш језик* XLVII/3–4, 89–103.
- Томпсон–Шил и др. 1998: Sharon L. Thompson-Schill, Kenneth J. Kurtz, John D. E. Gabrieli, Effects of semantic and associative relatedness on automatic priming. *Journal of Memory and Language* 38, 440–458.
- Турк 2004: Marija Turk, Neka odstupanja u antonimskoj simetriji u hrvatskom jeziku, *Fluminensia* 16/1–2, 87–94.
- Херерц 1993: Dirk Geeraerts, Vagueness’s puzzles, polysemy’s vagaries, *Cognitive Linguistics* 4(3), 223–272.
- Хлебџ 2007: Boris Hlebec, *English semantics*, Београд: Ћигоја штампа.
- Хачисон (2003): Keith A. Hutchison, Is semantic priming due to association strength or feature overlap? A microanalytic review, *Psychonomic Bulletin & Review* 10(4), 785–813.
- Чарлс–Милер 1989: Walter G. Charles, George A. Miller, Context of antonymous adjectives, *Applied Psycholinguistics* 10, 357–375.
- Џастесон–Кац 1991: John S. Justeson, Slava M. Katz, Co-occurrences of Antonymous Adjectives and Their Contexts, *Computational Linguistics* 17(1), 1–19.
- Џастесон–Кац 1992: John S. Justeson, Slava M. Katz, Redefining Antonymy: The Textual Structure of a Semantic Relation, *Literary and Linguistic Computing* 7(3), 176–184.

Цоунс 2002: Steven Jones, *Antonymy. A Corpus-based perspective*, London – New York: Routledge.

Шарић 1994: Ljiljana Šarić, Antonimija u strukturi jednojezičnih rječnika, *Filologija* 22–23, 269–274.

Шипка 1990: Данко Шипка, Симетрија и асиметрија у антонимским релацијама, *Наш језик* XXVIII/4–5, 295–301.

Milena M. Jakić Šimšić

SYMMETRY OF ADJECTIVE ANTONYMS OF THE SERBIAN LANGUAGE IN CONTROLLED ASSOCIATIONS TEST

S u m m a r y

The subject of this paper is the symmetry of antonym pairs in terms of associative relation, i.e. whether the members of the antonym pair are reciprocally related, and whether they are related to the same extent in both directions. Since many dictionaries present antonym pairs asymmetrically, i.e. relatively small percentage of antonyms are reciprocally presented, and researchers are not entirely unanimous about whether the semantic connection between words is symmetrical, in this paper we analyse 394 antonym pairs from *Associative Dictionary of Adjective Antonyms and the Opposites of the Serbian Language*. Their comparison showed that antonym pairs differ from each other in terms of symmetry. The most common reason for the lack of symmetry is the existence of alternative antonyms for a lexeme, either mutually synonymous or of similar meaning (e.g. *suv – mokar/vlažan* [dry – damp/wet]). Also, in some cases one of the antonymic alternatives is of a broader meaning or a wider collocational compatibility than the other (e.g. *dobar – loš/zao* [good – bad/evil]), while in other cases the alternative antonyms are arranged in different places of the imagined meaning scale (*vreo – hladan/leden* [hot – cold/icy]; *budući – prošli/sadašnji* [future – past/present]). Much less often, asymmetry occurs due to the relatively similar probability of the meaning of adjectives, where different nonsynonymous antonyms can be attributed to the given meanings (*redak – gust/čest* [rare – dense/common]). The author proposes different lexicographic procedures (i.e. the positions and order of ascribed antonyms) in dealing with different cases of antonymy.

Keywords: antonym, associative relation, *Associative Dictionary of Adjective Antonyms and Opposites of the Serbian language*, native speaker, lexicographic procedures